

## İRRASYONELDEN RASYONELE: TARİHSEL PENCEREDEN KIRGIZ HALK TIBBI



### FROM IRRATIONAL TO RATIONAL: KYRGYZ FOLK MEDICINE FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Arzu KİYAT\*

**ÖZ:** Halk hekimliği yaratılışın var olduğu zamanlardan itibaren insanların hayatta kalabilme yahut sağlıklı olma adına geliştirmiş oldukları geleneksel tedavi sistemidir. Modern tıbbın alternatifi/tamamlayıcısı olarak değerlendirilmesi ve doğal yollara dayalı bir sağaltım formülüne sahip olması söz konusu sağaltım sisteminin pek çok insan tarafından rağbet görmesini sağlamıştır. Benzer hususları Kırgız halk hekimliği geleneği üzerinde değerlendirmek önemli görülmüştür. Bu bakımdan çalışma, Kırgızların halk hekimliği geleneğine bütüncül bir perspektiften yaklaşmaktadır. Çalışmaya ilişkin veriler betimsel ve doküman analiz yöntemleri doğrultusunda irdelenip gerekli analizlerin neticesinde ortaya konmuştur. Makalede, Kırgız halk tıbbının kaynağı, gelişimi, değişim ve dönüşüm süreci değerlendirilmiştir. Bu minvalde, kökeni Kamlık geleneğe dayanan pratiklerin animistik düşünce yapısına bağlı olarak İslamiyet ile dinin tesirine girdiği ve bu temeller çerçevesinde günümüze kadar kullanılageldiği görülmüştür. Bunlara ek olarak gelenek; Budizm, Taoizm, Hinduizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık gibi dinlerin ve inançların da etkisiyle zengin bir sağaltım içeriğine sahip olmuştur. Geleneğe ilişkin icracı profili ve tedavi pratiklerinde irrasyonelden rasyonele doğru bir ilerlemenin yaşanmış olması folklorik unsurun çağın gereksinimlerine ayak uydurarak varlığını değişim ve dönüşüm ekseninde aktarılageldiğini göstermiştir. **Anahtar sözcükler:** Kırgız halk tıbbı, Kırgız sağaltıcıları, tedavi yöntemleri, hastalıklar, irrasyonel ve rasyonel

**ABSTRACT:** Folk medicine, a traditional healing system that has been utilized by humans since ancient times for survival and maintaining good health, has gained popularity due to its natural and alternative/complementary approach to healing. This study adopts a holistic approach to evaluate the similar aspects of Kyrgyz folk medicine tradition. The research methodology employed descriptive and document analysis techniques to analyze the data and present the necessary analyses. The study examines the source, development, and transformation of Kyrgyz folk medicine, finding that the Shamanic tradition practices were influenced by Islamic religion and remain prevalent today. Additionally, the tradition's healing content is rich and influenced by various religions and beliefs such as Buddhism, Taoism, Hinduism, Zoroastrianism, and Christianity. The practitioner profile and treatment practices have evolved from irrational to rational, and the folkloric element has been adapted to contemporary needs through change and transformation.

\* Dr.-Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu/Bişkek-Kırgızistan- arzu\_kiyat.2009@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-8248-8817)

## **Giriş**

Halk hekimliği uygulamaları binlerce yıl öncesine dayalı, hastalıklara karşı mücadele etme adına ortaya çıkmış, zamanla çeşitli hususların etkisiyle değişime ve dönüşüme uğrayarak günümüze değin kullanılagelmiş pratiklerden oluşmaktadır. İnsanların tabiat olayları, çevresinde olan biten hadiseleri algılama ve anlamlandırma adına başvurdukları söz konusu uygulamalar yoluyla pek çok hastalık sağaltılmıştır. Halk hekimliğinin kökeni hakkında değerlendirmelerde bulunan Yoder, geleneği “tabii halk tıbbı” ve “dinsel-büyüsel halk tıbbı” olmak üzere iki kola ayırmıştır (2009: 392). Bu doğrultuda tabii halk tıbbı bitkisel, hayvansal ve madensel gibi akılcı uygulamaları ve malzemeleri bünyesinde barındırırken dinsel-büyüsel halk tıbbı ise kutsal sözleri, muska gibi dinî-büyüsel malzemelerin yahut sözlerin kullanımını içeren tedavi pratiklerinden meydana gelmektedir. Din ve büyü farklı iki unsur olarak görünse de esasen ortak bir kökene dayalı, birbirine bağlı alanlardır ve bu yönüyle birbirinden ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır (Kaplan, 2011: 155).

Türk kültürünün bir parçası olarak gelenek ve sağlık ilişkisinin somut bir örneğini veren Kırgız halk hekimliği, geçmişten günümüze Kırgız toplumunun gündelik yaşantısının bir parçası olmuştur. Zamanla, özellikle Sovyetler Birliği’ne bağımlı olunan dönemde Kırgızistan’ın yaşadığı sömürü ve Sovyet rejiminin sömürü dâhilindeki katı kuralları dolayısıyla halk hekimliği pratiklerinin zaman zaman sekteye uğradığı bilinmektedir. Fakat söz konusu kısıtlamaya rağmen bilhassa 1980’li yıllarda politikada yaşanan esneklik ve zikredilen katı kuralların gevşemesi, gizlice devam ettirilen geleneğin köy hayatının yanı sıra kent hayatında da yer edinmeye başlamasını sağlamıştır (Çeribaş, 2014: 81; İşçi Pembeci, 2018: 226).

Zikredilen özgürlük alanı bir bakıma geleneğin kendisiyle doğrudan ilintilidir. Nitekim halk tıbbı, toplumdaki bireylerin pek çoğunun sahip olduğu bilgi, birikim ve tecrübelerine dayanan ve nesilden nesile aktarılagelen toplumsal bir yapıdan ibarettir. Dolayısıyla kültürel ve toplumsal yapıyı sarsmaya yönelik bir kısıtlama teşebbüsünün başarılı olamayacağı açıktır. Folklorik değerler zamana ve birtakım olumsuz girişimlere rağmen ayakta kalarak günümüzde ritüelistik biçimde sürdürülmeye devam etmektedir. Bundan hareketle incelemede, Kırgız halk tıbbının süreç içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşüm değerlendirilmiş; bu perspektif ekseninde geleneğe ilişkin icracı profili, hastalık ve yöneme ilişkin hususlar betimsel ve doküman analiz yöntemi ile irdelenmiştir.

### **1. İlkelden Modern Zamana: Kırgız Halk Hekimliğinin Ana Hatları**

İlkel insanlar tabiatı gizemli ve sihirsel bir olgu olarak algılamış ve tabiatın gizli sırlarını anlamakta güçlük çekmiştir. Bu sebeple sihirli sözlerin

gücüne inanarak yaşamda beklenmedik olumsuz bir olaydan, kazadan kurtulmak ya da yaşamı kolaylaştırmak adına büyüsel sözlerden faydalanmıştır. Söz konusu büyüsel güce inanışın kökeni, animistik düşünceye dayanmaktadır. İlkel insanlar tabiatın bir ruhu olduğuna inanarak doğanın sevmediği insanlara bela, hastalık gönderdiğini düşünmüştür. Dolunayı gördüklerinde “Aydan aman kıl, cıldan esen kıl. /Ayımız da yılımız da sağlık, esenlik içinde geçsin” (Taştemiroy vd., 1973: 34) diye dua ederek kendilerini koruma eylemleri, bahsedilen hususa örnek olarak sunulabilir. Nitekim söz konusu inanışta gök görültüsü, dolunay gibi birtakım doğa olaylarının insanlara hastalık, bela gibi her türlü kötülük kökenli durumları getiren kötü ruhlarla ilintili olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu sebeple Kırgızlar, hastalığı veya olumsuz durumları önlemek ya da onlardan korunmak adına büyüsel gücü kullanmıştır. Zamanla Fetişizm, Animizm, Totemizm gibi anlayışların etkisi ile tabiattaki canlı ve cansız tüm varlıkların büyüsel bir gücü olduğuna inanmıştır. Ayrıca sözcüklerde bulunan keramet yoluyla hastalıklardan korunma yolları aramıştır. Söz konusu dinî-büyüsel tutum Kamlık geleneğine dayanmaktadır. Bunun için bakışlar şiir okuyarak cinlerini ve destekçilerini çağırılmış ve yetenekleri ölçüsünde hastaları tedavi etmiştir. Bu tedavilerde kullanılan kerametli, büyüsel ve kafiyeli şiirsel sözler<sup>1</sup> dikkat çekicidir.

Kutsal olana yönelme ve ondan yardım isteme temelli olan söz konusu eylemler, Kırgız halk tıbbının süreç içerisinde Kamlık geleneğinin ve animistik düşüncenin bir tezahürü olarak doğduğuna işaret etmektedir. Ancak gelenek, zaman içerisinde toplumda mevcut olan başka kültürel etkileşimlerin de kısmen etkisi altına girmiştir. Bu kültürel etkilenmede Budizm, Hinduizm, Taoçuluk, Zerdüştlük gibi din ve dinî anlayışlar öne çıkmaktadır. Kuşkusuz söz konusu etki hususunda baskın bir rolü üstlenen inanç, İslamiyet'tir. Gelenek, İslamiyet'in tesiri ile ruhani ve sufiyane bir renk kazanmıştır (Bolot, 2003b: 12). Halk tıbbına ilişkin bilgiler toplumların dinî-büyüsel inanışlarına dayanan ortak bir köken dâhilinde geliştiğini vurguladığı gibi her toplumun aynı zamanda kendine özgü unsurları da yapısına dâhil ettiğini ortaya koymaktadır (Kaplan, 2011: 156). Kırgız halk tıbbı özelinde bahsedilen çeşitli faktörler, toplumların kendine özgü unsurlarının da geleneğin şekillenmesinde rol oynadığını göstermektedir.

---

<sup>1</sup> Kırgızlarda bu şiirsel sözler *darım ırları*/şiir olarak adlandırılmakta ve çok eski zamanlardan beri bu şiirler söylenegelmektedir. Darım ırları söyleyip hastalıkları tedavi eden icracılara ise *darımçı* adı verilmiştir. İnsanlar önceden kerametli ve büyüsel sözlerin tabiatıta mevcut olan varlıkların ve nesnelere iyeleri tarafından duyulduğunu ve onlara etki ettiğini düşünmüştür. Bu minvalde iyelerin hasta olan insanın hastalığını alacağını inanmışlardır (Cusupov, 1995: 357). Darım ırlarının kullanımına ilişkin Kırgızlarda pek çok örnek mevcuttur. Söz gelimi insanı akrep ısırduğunda veya yılan zehirlediğinde ilgili yer şişer. O zaman *uuluu şişikter darım ırı*/zehirli şişikler darım ırı söylenir. Diş ağrısında veya diş çürük olduğunda çürüğü iyileştirmek için *mant bayloo ırı* darım ırı söylenir. Kuduz köpek ile ilgili ise *kuturgan itti darımdoo*/kuduz köpek tedavi etme şiiri söylenir. Bu şiir söylenirse kuduz köpeğinin insana zarar vermeyeceği düşünülür (Cusupov, 1995: 358-361).

Kırgızlara ait bir diğ er bahsedilmesi gereken husus toplumu hem politik hem de kültürel bakımdan bağımlı kılan Sovyetler Birliğı dönemidir. Zira toplumların yaşadığı tarihî, ekonomik ve sosyal süreçler, bireylerin gündelik yaşantısından örf, âdet ve geleneklerine, kültürel faaliyetlerine kadar pek çok alanı doğrudan etkilemektedir. Tarihte Sovyet rejiminin tüm Türk halklarına uyguladığı sömürü siyaseti ve asimilasyon politikası zikredilen etkilenmenin belirgin olumsuz örneklerinden birini teşkil etmektedir. *Homo sovieticus* yaratma projesi ve halkların kardeşliğı vurgusu adına Türk halklarının sanatına, folkloruna kadar müdahale edilmiştir. Kırgızların 1991 yılında bağımsız olana kadar Sovyet rejiminin güdümünde oldukları süreçte sanatsal ve folklorik uygulamalarının da bir baskıya maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Nitekim sanat, halka ulaşmanın ve onu dönüştürmenin en etkili yoludur ve dolayısıyla söz konusu alana bir müdahale rejimin ideallerine ulaşma noktasında gerekli görülmüştür.

Sovyetler Birliğıne dâhil olunması ile Kırgızların halk hekimliğı pratikleri de sekteye uğramış veya yer yer çözümler yaşamıştır. Hatta Sovyet tıbbı büyüsel uygulamaların kullanılmasını engellemek amacıyla çeşitli yasaklar öne sürmüştür. Bu yasakların sonucunda insanlar bu tür inanış ve uygulamalardan uzaklaşarak modern tıbbı yönelmeye başlamıştır. Bir bakıma Sovyetler Birliğı'nin boyunduruğına girilmesi ile bilimsel uygulamaların da öne çıkması çeşitli inanışların ve halk hekimliğı geleneğinin uygulanmasının önünde bir engel oluşturmuştur. Ancak tüm engel ve kısıtlamalara rağmen pratikler geleneğı gizlice sürdüren icracılar sayesinde mevcudiyetini günümüze değıin sürdüregelmiştir (Taştemirov vd., 1973: 35-42; Akun Kızı, 2010: 3-4; Çeribaş, 2014: 81; İşçi Pembeci, 2018: 226). Nitekim bahsedilen durumda insanlık tarihi kadar eski olan pratiklerin dayalı olduğu dinî-büyüsel kökenin gücü öne çıkmaktadır. Eski Türk inanış ve uygulamalarına bağılı bir toplum olan Kırgızlarda modernleşme ve bilim ile birlikte ortaya çıkan yeni kültürün varlığına rağmen eski zamanlardan getirilen inanış ve uygulamalar yaşamaya devam etmektedir. Halk hekimliğı geleneğı, bu savın en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Kırgız halk tıbbının ve tedavide kullanılan pratiklerin geçirdiğı tarihsel sürece ilişkin birtakım bilimsel görüşler ileri sürülmüştür. Geleneğın seyrini daha detaylı anlamlandırmak adına söz konusu görüşlere yer vermek yerinde olacaktır. Kırgız araştırmacı Bolot'a göre, Kırgız halk hekimliğinin gelişimi iki faktörden etkilenmiştir. Birincisi İslamiyet, ikincisi ise Tanrı Dağları ve Pamir-Alay gibi bölgelere gelen yabancı icracıların etkisidir (2003b: 8). Aynı araştırmacı başka bir çalışmasında Kırgız halk hekimliğı geleneğinin gelişimini daha derin bir perspektiften ele alır ve buna yönelik bir tasnif denemesi yapar. Buna göre (2003a: 6) ilk aşama olarak geleneğın devlere ve titanyuma bağılantılı olarak meydana geldiğı süreci sınıflandırır. İkinci olarak geleneğın psiko-enerjitik ve farmosatik (ilaç) yönünün oluşum aşamasına dikkat çeker. Üçüncü aşama askerî göçmen halk hekimliğinden meydana gelir. Dördüncü aşama olarak ise Altay-Yenisey zamanına ait bir

aşamanın sınırlarını çizer ve bu noktada geleneğin mineral ve hayvanlardan elde edilen malzemeler ile gelişme kaydettiğini vurgular. Son aşamayı ise yaklaşık 1000 ile 1500'lü yılları arasını kapsayan "Tanrı dağları zamanı" olarak değerlendirmiştir. Zikredilen zamanda Kırgız halk hekimliği Orta Asya ve Müslüman tıbbı ile kaynaşmış olmakla beraber Tibet, Çin, Moğol, Kaşkar-Uygur ve Hindistan tıbbından da etkilenmiştir. Nerin Köse ise geleneğin uygulanmasında, Şamanizm'den kalma yöntemler, İslam dininin etkisiyle kalanlar ve Kırgızların çok eski hayat tarzlarından kalan izler olarak başlıca üç hususun etkisinin önemli olduğunu belirtmiştir (2004: 536-537). Her iki tasnifte de öne çıkan hususlar Kırgız halk tıbbının ana yapısını ortaya koymaktadır. Tarihsel döngü içerisinde değişen şartlar ve etkiler Kırgız halk tıbbında geleneksel ve modern yaşantının ekseninde bir ayrıma dikkat çekmektedir. Söz konusu ayırım temelinde Kırgız toplumuna ait sağlık-hastalık olgusunda ve teşhisten tedaviye halk tıbbının her alanında etkili olan dinî-büyüsel ve ampirik düşünce ve uygulamalar öne çıkmaktadır.

### 1.1. "Teşhis"ten "Tedavi"ye: Kırgız Halk Tıbbının İcracıları

Kırgız halk hekimliği geleneğini daha iyi kavramak ve temellendirmek için halkın "sağlık" ve "hastalık" kavramları ile ilgili düşüncelerini değerlendirmek gerekir. Nitekim her toplum kendine özgü hastalık işaretlerine, belirtilere ve hastalık tanımlamalarına sahiptir. Bu bilgiler, toplumun sosyal yapılanmasına dair veriler sunmaktadır (Kaplan, 2010: 227). Kırgız toplumunda sağlık, Tanrı'nın bir lütfü; hastalık ise Tanrının bir cezası olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra animistik düşünce yapısına ve Kamlık geleneğe bağlı olarak hastalıkların kötü ruhlardan yahut atalar ruhunun küstürülmesinden dolayı meydana geldiğine de inanılmaktadır (Moldaliyeva, 2010: 9). Topluma hâkim olan bu zihniyet ve inanışlar doğrultusunda geçmişten günümüze hastalığın etkenine veya sebebine bakılmaksızın halk hekimlerinin tedavide başat rol oynadığı bir gerçektir. Bu sebeple Kırgız halk hekimliği icracılarının çeşitli meslekleşme ve uzmanlaşma alanına sahip olduğu görülür. Bu minvalde halk hekimlerini "darıgerler/tabıplar"<sup>2</sup> (doktor), "moldolar" (din temsilcisi) ve "bakşılar/tölgöçüler" (psikolog) olmak üzere üç genel başlıkta değerlendirmek mümkündür. Darıgerlik<sup>3</sup> rasyonel; moldo ve bakşılar ise irrasyonel tedavi yöntemlerini kullanan hekimlerdir. Geleneğin devamlılığı olarak gösterilebilecek olan moldo ve bakşıların yanı sıra Kırgız halk tıbbında, modern tıbbın da etkisiyle tabıpcılığın ve dolayısıyla darıgerlerin dikkat çekici bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kullandıkları ampirik

<sup>2</sup> Tabıp/Tabıp, Manas destanında yaralanan kahramanları veya hastaları halk hekimliğinin yöntemleri doğrultusunda tedavi eden sağaltıcı olarak geçmektedir (*Manas eposu cana etnomeditsina*, 2019: 6).

<sup>3</sup> Darıger olarak nitelendirilen icracılar sınıkçı, tamırçı, dubacı, hirurg vb. halk hekimlerinden oluşur. Bazı halk hekimleri ise çıminduu veya közü açık olarak nitelendirilir. Belirtilen nitelendirmelere sahip icracılar keramet sahibidir ve onlara bahşedilen yeteneklerin Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır (Sarmanbetov, 2009: 22-23).

öğretiler ve uyguladıkları pratiklerin belirtilen önemde mutlak surette etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla teşhisten tedaviye, Kırgız halk hekimliği geleneğinde irrasyonelden rasyonele doğru bir ilerleme söz konusudur.

Geleneksel halk tıbbının ampirik bölümü tabıp, tamırçı, kıl tamırçı vb. icracılardan oluşur. Mezkûr halk hekimleri hastalığın teşhisinde *tamır karmoo*/damara bakma (Çomo Uulu, 2008: 15; Bolot, 2003b: 8) yöntemini kullanmaktadır. Bu bakımdan Kırgız halk hekimliği geleneği içerisinde icracılık görevini en iyi şekilde yerine getiren halk hekimleri *kıl tabıp*, *kıl tamırçılar* olarak değerlendirilmektedir. Zira kıl tabıplar iç ve dış hastalıkların pek çoğunu tedavi edebilmektedir. Hastanın damarına dikkatle bakarak ve aynı zamanda hastanın iç ve dış belirtilerinden (ses, gözün nuru, kulak ve burnun şekli, ter, kan basıncı, balgam, vücudun sıcaklığı, derinin görünüşü, nefes alışverişi, tırnak vb.) yola çıkarak hastalıkları teşhis etmektedir.<sup>4</sup> His ve gözlemler neticesinde insanın ne zaman ve hangi etkenden ötürü hasta olduğuna, hastalığın derecesine ve neticesine dair kesin yargılar bildirirler (Bolot, 2003b: 5). Onlara göre hastalık *ısık*<sup>5</sup>/sıcak veya *suuk*/soğuk olmak üzere iki türde sınıflandırılarak teşhis edilir. Hastada hızlı nabız, yüksek ateş ve iştahsızlık gibi belirtiler mevcut olması durumunda hastalığın ısık türe ait olduğu saptanır. Yavaş bir nabız, normal bir iştah ve normal bir ateş gibi bahsedilenin aksi bir durum olduğunda ise, suuk türde bir hastalık olduğuna dair teşhis konulur<sup>6</sup> (*Manas eposu cana etnomeditsina*, 2019: 6).

Hastanın belli noktasından kan alarak hastalıkları sağaltan icracılar olan kançılar da en iyi tamırçılardan sayılmaktadır. Bunlara ek olarak bilhassa rasyonel bir kökene dayanan kırık-çıkığı tedavi eden sınıkçı-sökçüler de modern tıp doktorları kadar güçlü hekimlerdir (Bolot, 2003b: 9). Zira onların da ellerindeki bio-enerji yoluyla bir röntgen gibi hastanın kırık-çıkık bölgesini tespit ederek bazen masaj yöntemi bazen de farklı materyallerin kullanımı aracılığıyla tedavi uyguladıkları bilinmektedir (Rozbayeva, 2012: 120). Bu doğrultuda modern tıbbı, halk tıbbından ayıran en önemli husus modern tıbbın nedensellik bağı ve kesin-bilimsel bilgiyi içeren uygulamalarıdır (Kaplan, 2011: 151). Bu fark bilhassa deneyim ve

---

<sup>4</sup> Bu bağlamda bahsedilen hususa örnek olarak *cuguştuu oorular* (geçici hastalıklar)dan olan "sifilis" (frengi), "kurgak uçuk" (tüberküloz), "kıl tamak" (iştahsızlık) gibi hastalıkları tedavi etmeleri verilebilir. Halk hekimleri mezkûr hastalıkları tetikleyen mikroorganizmaları su ile güçsüz hâle getirerek güçlü zehirleri ve hayvanların safralarını kullanmış böylelikle hastalığın kökünü yok ederek organizmanın dengesini korurlar (Bolot, 2003b: 5).

<sup>5</sup> Kırgız halk hekimliğinde hastalığı "ısık", "suuk" ve "çarbasın" olmak üzere üçe ayıran araştırmacılar da mevcuttur (Cusupov vd., 2011ç: 393).

<sup>6</sup> İcracılar, ısık ve suuk hastalıkların tedavisini buna uygun beslenme ve ilaç tedavisi ile gerçekleştirir. Isık türde bir hastalığın tedavisinde soğuk su içirilip ek olarak yemekler verilir. Hastanın tedaviyi bu şekilde birkaç ay sürdürmesi beklenir. Suuk hastalık olması durumunda ise hastaya çok güçlü yemek (et, yağ, yumurta gibi)ler önerilmiştir. Pek çok tamırçı hastalarına bu şekilde tedavi uygulayarak onları sağaltmıştır (*Manas eposu cana etnomeditsina*, 2019: 6).

deney ikilemine dikkatleri çeker. Nitekim halk bilgisine dair unsurlar deneyimlerle çıktı bulurken bilimsel veriler deney yoluyla elde edilmektedir (Karataş, 2021: 85). Bu sebeple halk tıbbi deneysel uygulamalara zıt olarak halkın tecrübelerinden doğar ve gelişir. Fakat tam da bu yönüyle modern tıba yakınlaşır. Zira nesilden nesile aktarıldıkça yeniden üretilmesi ile rasyonel bir görünüm de elde eder.

Geleneksel halk tıbbının diğer bir alanı dinî-büyüsel uygulamalardan meydana gelir. Bu uygulamalardan faydalanan pek çok halk hekimi vardır. Halk tıbbının kökenini dinî-büyüsel uygulamaların oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Bu yönüyle geleneksel halk tıbbının kökeninde yer alan Kamlık geleneğe ilişkin uygulamalar, Kırgızlarda da hâlihazırda etkin olarak kullanılmaktadır. Bakşı, bübü, dubana, közü açık, moldo gibi halk hekimleri belirtilen sınıflandırmaya dâhildir. Bilhassa bakşılar yardımcı ruhlardan destek alarak teşhis koyarlar (Cusupov ve İmanaliyev, 2011a: 262-263). Sihirli, kerametli sözlerle ve çeşitli dinî-büyüsel pratiklerle hastalığın iyisini kovarak hastayı sağaltırlar (Cusupov vd., 2011ç: 115). Moldolar da benzer olarak Kur’andan surelerle şifa verirler (Cusupov ve İmanaliyev, 2011c: 151). Dua ile hastalıkları sağaltan bir diğer halk hekimi emçilerdir. Bedensel ve ruhsal hastalıkları tedavi edebilen emçiler ise halk hekimliğini ampirik ve dinî-büyüsel yönde icra eden hekimlerden olmaları ile dikkat çeker. Hatta bazı araştırmacılar Kırgız halk hekimliğini çok eski zamanlardan beri sürdürülügelen *emçilik* geleneği olarak değerlendirir (Borbugulov vd., 1991: 826).

Emçi-domçuların teşhis ve tedavi anlayışı irrasyonel yöntemden oluşurken aynı zamanda rasyonel bir yön de taşıması, günümüzde halk tıbbına gösterilen ilgi ile yakından ilişkili veriler sunar. Nitekim emçi-domçuların kullandığı bazı ilaçlar ve yöntemler, ampirik uygulamalardan olan bitkilerin, hayvanların, terapilerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak onların kullandığı esas yöntem hastanın zihnini etkilemeye yöneliktir. Psikolojik açıdan hastayı ve organizmayı etkilemek ve sağaltım gerçekleştirmek bir anlamda inancın sağaltıcı özelliği ile ilintilidir (Bolot, 2003b: 9).

Kırgız halk hekimliği geleneği içerisinde başka pek çok sağaltıcı adına rastlamak mümkündür. Mezkûr sağaltıcılar sağaltım öğretilerini ilmî ustalardan, ata-babalardan ve üstatlardan öğrenmiştir. Geleneğe dair pratik ve öğretiler günümüze ustalardan şakirtlerine usta-çırak yoluyla çoğunlukla sözlü ve çok azı yazılı türde aktarılarak ulaşmıştır (Coldoşbayev, 2011: 9). İcrayı öğrenmenin zor olması bir yana esasen herkesin söz konusu mesleği yapmasına da izin verilmemiştir. Her bir halk hekiminin kendine özgü tedavi yöntemi bulunmalıdır. Aksi taktirde uygulanacak tedavinin insanlara pek fazla yararı olmayacağından onlara güven de duyulması mümkün olmayacaktır. Ancak güven ve inanma olgusu halk tıbbının belirgin özelliğidir. Bundan hareketle günümüzde Kırgız toplumunda dikkat çeken falcı, kirineçi vb. adlarla adlandırılan bazı hekimlerin halka muska yazmak,

kapalı kısımları açmak, çocuk sahibi olamayan kadınları doğurtmak şeklinde verdikleri vaatler, toplum tarafından geleneğe dair olumsuz bir bakışı da ortaya çıkarmaktadır (Sarmanbetov, 2009: 21). Bu olumsuz bakış halk tıbbının merkezinde yer alan güven ve inanma meselesi ile doğrudan alakalıdır. Zira mezkûr vaatlerin yerine gelmemesi söz konusu icracıların eğitimsiz kişiler olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir. Bu tür tutumlar halk tıbbının modern tıbbın karşısında yer yer itibar kaybetmesine neden olmaktadır.

Çeşitli adlarla anılan icracıların sağalttıkları hastalıklar da çeşitlilik göstermektedir. Kırgızlarda hastalıklar “canduu” ve “ten” (psikolojik ve fiziksel) olmak üzere ikiye ayrılır. Canduu hastalıklar nesilden nesile geçebilen veya kaderden, kara cinlerden ve ruhlardan, kötü niyetli insanlardan kaynaklanan sinerji sonucu ortaya çıkmış hastalıklardır. İfade edilen biçimlerde hastalığa yakalanan kişilere *epkindeptir, ileşiptir/cinin* veya kötü ruhun girmesi, *cin tiyiptir/cin* girmiş gibi teşhisler konulmuştur. Canduu hastalıkları sağaltan icracılar *kirineçi-coymoçu, darımçı, baylagıçtar, badikçiler, cölökçülör, bakşılar, bübülör, palçılar, okumal moldolor, apsunçu-kasıdaçı, azaimhamdar, atınbülör, sopu* vb. kişilerdir. Fiziksel hastalıkları ise çoğunlukla tabıplar tedavi etmiştir. Tabıplar; *kıl tamırçılar, tamırçılar, emçiler, domçular, sınıkçılar, kançılar, sülükçüler, çaç-taraçlar* olarak çeşitli uzmanlaşma alanları ile halk hekimliği görevini icra etmektedir (Bolot, 2003a: 6).

Adı geçen icracılar, *töröt cana ayaldardın ooruları* (doğum ve kadın hastalıkları), *baldar ooruları* (çocuk hastalıkları), *sezgenüü ooruları* (iltihap hastalıkları), *caralardı darıloo* (yaraları tedavi etme), *muun cana kol-but ooruları* (eklem ve el-ayak hastalıkları), *iç-içeği ooruları* (bağırsak hastalıkları), *öpkö ooruları* (akciğer hastalıkları), *baş ooruları* (baş hastalıkları), *teri-şişik ooruları* (deri ve şişik hastalıkları), *kelte, kara tumoo* (tifüs, veba), *bezgek kaltıratma* (sıtma), *içki oorular* (iç hastalıkları), *köz ooruları* (göz hastalıkları), *tiş ooruları* (diş hastalıkları), *kara cama, tamak ooruları* (boğaz hastalıkları), *cılan cana kurt çaquu ooruları* (yılan ve kurt sokmasına bağlı hastalıklar), *suuk tiyüü* (soğuk değmesi), *sınuular, ordunan çıguular* (kırık ve çıkıklar), *şal ooruları* (felç), *cin ooruları* (cin girmesi), *cürök tüşüü* (korku), *kirine* (nazar), *talma* (sara), *temiretki* (egzama), *anemiya* (kansızlık) gibi pek çok hastalığı tedavi etmiştir (Sarmanbetov, 2009: 6; *Manas eposu cana etnomeditsina*, 2019: 6-7).

Hastalık adlarından hareketle icracıların gerek bedensel gerek ruhsal ve psikolojik hastalıkları sağaltması ampirik ve dinî-büyüsel tecrübe sonucu ortaya çıkan geleneğin modern tıpla olan farkını ortaya koymak ve modern tıba tamamlayıcı/alternatif olduğunu göstermek için önemli bir ayrıntıdır. Bu minvalde Kırgız halk hekimliğinin icracıları bir taraftan bakşı, bübü, közü açık, moldo gibi adlarla anılan eski Türk inanış ve uygulamaları temelinde dinî-büyüsel kökende tedaviler uygulayan icracılardan oluşurken diğer yandan zikredildiği gibi rasyonel çizgide gelişen ve modern tıba daha yakın



özelliklere sahip hekimlerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla, bilhassa darıgerler/tabıptar günümüz yaşantısında daha çok güvenilen, daha çok tercih edilen halk hekimi olarak diğer icracılardan ayrılmaktadır.

## 1.2. “Eski” ve “Yeni”nin Sentezi: Geleneksel Tedavi Yöntemleri

Geleneksel halk tıbbı, ilkel insanların hastalıklara karşı geliştirdikleri bir tedavi sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu tedavi sistemi uygarlıklarda ufak farklılıklarla ortak bir temel olan din ve büyü üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu temel hâlihazırda korunmaya ve sürdürülmeye devam etmektedir. Nitekim söz konusu devamlılık, geleneği sürdüren toplumun kültürüne önemli katkılar sağlamaktadır. Zira uygarlıklarda ortak bir temelde şekillenen geleneksel tedavi sistemi ve sistemin icracıları aktarım dolayısıyla kültürel belleğin aktif koruyucusu niteliğini taşımaktadır (Kiyat, 2023: 9). Söz konusu kültürel süreklilik en eski Türk boyu olan Kırgızlar için de mühimdir. Kırgız toplumunda halk tıbbı kabul gören ve önemsenen bir alandır. Kullanılan halk hekimi adlarının fazlalığı ve spesifik alanlarda uzmanlaşma ve branşlaşmanın olması durumu göstermektedir. Halk hekimlerine erişebilmenin kolay olması, icracıların hastaları ile olan iletişimleri ve önceliklerinin hastayı iyileştirme olması vb. faktörler geleneğin binlerce yıllık geçmişinden günümüze dek sağlam bir zemin oluşturarak gelmesini sağlamıştır. Bu minvalde icracılar, hastaların tedavisinde veya insanı hastalıktan korumak adına çeşitli yöntem ve malzemeler kullanmıştır.

Halk hekimliğinde yöntem meselesi araştırmacıların üzerinde özenle durduğu bir meseledir. Türkiye’de halk tıbbının yöntemine yönelik çeşitli tasnifler yapılmıştır.<sup>7</sup> Yapılan tasniflerde her ne kadar büyüsel ve dinsel uygulamalar yaygınlık göstermiş olsa da her toplumda öne çıkan veya daha sık kullanılan tedavi yöntemleri mevcuttur. Dolayısıyla Kırgızistan’da halk hekimliği üzerine yapılan çalışmalarda yöntemle ilişkin farklı tasnifler öne çıkmaktadır. Mezkûr tasniflerin ortak noktaları bulunduğu gibi birbirinden ayrılan yöntem ve metotlar da bulunmaktadır. Aydarbek Sarmanbetov (2009: 26-27) tedavi yöntemlerini seans, bitkisel otlar, biyoelektrik, ukaloo (masaj), banyo (sıcak su ve buhar), ameliyat (bıçaksız), dua, kaside, köçürü/göçürme ve diyet yoluyla tedavi şeklinde sınıflandırmaktadır. Fakat söz konusu tasnifte eksiklikler dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya yakın yıllarda veya daha önceki çalışmalarda ise deriye çekme, sıcak tutma, kan alma, sülük salarak tedavi etme (*Manas eposu cana etnomedicsina*, 2019: 7), damara bakarak tedavi etme (Çomo uulu, 2008: 17), kımız ile tedavi (Cumakunova, 1995: 135), hayvansal yöntem, madensel ve mineraller yoluyla tedavi (Borbugulov vd., 1991: 826), darım ırları yoluyla tedavi (Cusupov; İmanaliyev, 2011b: 336-337), kamçı, nazar boncuğu ve muska kullanarak büyüsel-dinî yollar ile tedavi etme (Akmataliyev, 2010: 26-27) terletme yolu ile tedavi (Kaydılbayeva, 2007: 11) gibi çeşitli sağaltım

<sup>7</sup> Bu çalışmalardan bazıları için bk. (Acıpayamlı, 1982, 12-13; Şar, 1992: 241-248).

yöntemlerine dair bilgi verilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde mezkûr tasnif ve adlandırmaların temelde, rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki ana eğilimde gelişmiş olması öne çıkmaktadır. Halk hekimleri hastalığın derecesine ve niteliğine göre gerekli tedavi yöntemini geliştirmiş ve kullanmıştır.

Halk tıbbı ve tedavi yöntemlerinin kökeninde vurgulandığı gibi büyüsel bir köken mevcuttur. Büyüsel pratiklerin tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Türk halklarının halk hekimliği geleneğinde söz konusu kökenin mevcudiyetini gözlemlemek mümkündür.<sup>8</sup> Başlangıçta eski Türk inancı temelinde gelişen büyüsel pratikler, İslamiyet'in kabulü ile zaman içinde farklı bir merhaleye evrilmiştir. Kuşkusuz bahsedilen hususlar, Kırgız halk hekimliği için de söz konusudur. İcracılar hastayı sağalttığı esnada münferit olarak dinî-büyüsel yöntemi kullandığı gibi kimi zaman da farklı yöntemleri tedaviye dâhil etmiştir. Dinî-büyüsel yöntemi sıklıkla uygulayan hekimlerden olan moldo ve bakşılar bu bakımdan önemli birer örnektir. Moldo ve bakşılar hastayı farklı biçimde tedavi etmektedir. Moldolar daha çok Kur'an sureleri okuyarak (*dem saluu*) yahut okunmuş suya dua yazılan kâğıdı ezip hastanın içmesini sağlayarak hastaya şifa verirken; bakşının söylediği sözler belirsiz olmakla beraber icracı çoğunlukla kutsal yer ve ruhların adlarını söyleyerek hastayı sağaltır. Bakşılarının bununla sınırlı kalmayıp büyük ateşler yakıp evin içinden ve dışından dönerek ağzından köpükler çıkarıp inanılmaz şeyler yaparak kendinden geçtikleri de bilinmektedir (Cusupov ve İmanaliyev, 2011c: 151).

Bakşılar, bu şekilde sinirsel rahatsızlıkları sağaltmışlardır. Bunun dışında Kırgız halk hekimliği icracıları nazar değmemesi için veya cin ve şeytani kovmak adına hastaların *tumar*/muska yahut nazar boncuğu takmasını istemiştir (Akmataliyev, 2010: 27). Söz konusu pratikte muskanın takılması<sup>9</sup> ile temas büyüüne yer verilmesi ve muskaya yazılan duaların kullanımı ile dinî-büyüsel yöntemin birlikte kullanılması moldo ve bakşılarının kombine yöntemine başvurduklarını gösterir. Dinî-büyüsel pratiklere başka bir örnek *ıçirtki* yöntemidir. Yönteme göre sağaltıcılar hastaya okunmuş su içirir. Mezkûr sağaltıcılar benzer şekilde Kur'an okuyarak veya muska yazarak da hastayı tedavi etmişlerdir. Bunlara ek olarak bakışı tedavi esnasında Tanrı'yı övücü sözlerle seansına başlar ve ardından animistik düşüncenin etkisiyle Kızır Ata, Umay Ene gibi ruhani güçler ve İslam'ın

<sup>8</sup> Bir örnek olarak bk. (Ashirkhanova ve Aıtım, 2021: 162-175; Ashirkhanova, 2021: 101-118).

<sup>9</sup> Bunlara ek olarak Kırgızlar nazardan korunmak amacıyla türlü muskalar kullanmıştır. Muskalar insanların bilhassa çocukların bileklerine, boyunlarına, giysilerine takılmıştır. Nazar boncukları da aynı işlev bakımından kullanılmış ve malzeme olarak halkın örf-âdetlerine, inanışlarına göre türlü kuşların tırnaklarını, safralarını takmışlardır (Coldoşbayev, 2011: 26). Bu muskalar üçgen şeklinde kâğıt olup muskanın dışı deri veya bezle kaplıdır. Nazar boncuğu kullanılmasının sebebi ise çocuğa nazar değdiği taktirde boncuktaki taşlardan birinin kırılmasının çocuğa gelecek zararı engelleyeceği düşüncesidir (Akmataliyev, 2001: 175).

etkisiyle ise Hz. Muhammet, Batma-Zuura, Süleyman peygamber vd. kutsal şahısları yardıma çağırır (Tentigül Kızı, 2018: 40-42).

Moldonun ise yardımcı ruhları yoktur. Hastalara dua okuyarak veya muska gibi çeşitli uygulamalarla sağaltımı gerçekleştirir.<sup>10</sup> Dinî-büyüsel uygulamalardan bir başka dikkat çeken ise kutsal mekânlara ve atalara sığınmadır. Nitekim Kırgız toplumunda atalar kültü<sup>11</sup> önemli bir zihniyet yansımasıdır. Kutsal yerlere sığınma, onlardan medet umma eskiden beri toplumda görülen bir durumdur. Çocuğu olmayan kadınlar kutsal yerlere, mezarlara, türbelere, dağlara, ağaçlara sığınır ve ilgili yerlerde kurban keser, dualar edip çocuk sahibi olmak için dua ederler (Polat, 2005: 67; Soltonoyev, 2017: 13). Söz konusu pratiklerde hem dinî hem de büyüsel nitelikli içerikler yer almaktadır. Büyüsel temelde oluşmuş olan göçürme/*köçürüü* yöntemi de sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak Kırgız toplumunda geleneğin tarihsel sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu şekilde bilhassa vücuduna cin giren hastalar tedavi edilmiştir. Buna göre kötü ruh veya cin herhangi bir hayvana yahut eşyaya göçürülmüştür. Söz konusu tarzdaki yöntemi sadece Kırgız kamları değil, aynı zamanda itibarlı emçi-domçular, bübüler de kullanmıştır (Abramzom, 1999: 224). Örneklerde görüldüğü gibi dinî-büyüsel yöntem, irrasyonel bir tedavi yöntemidir ve büyük ölçüde eski Türk inanışları ile İslamiyet çerçevesinde ilerleme kaydetmiştir.

Halk hekimliğinin önemli bir alanı ise otacılık geleneğidir. Zira otacılık, halk tıbbının modern tıba alternatif veya tamamlayıcı olmasında önemli rol üstlenmiştir. Bazı kesimler tarafından kocakarı nitelemesi ile hakir görülen bitkisel emler günümüzde doğal oluşu ile daha tercih edilir bir konuma erişmiştir. Günümüz teknoloji ve sosyal medya araçlarının etkisi ile popülerliğini arttırmaya devam etmektedir. Aktarlar, mısır çarşıları gibi yerlerden halkın kolayca erişebileceği bitkiler yoluyla insanlar, kendi tedavisini kendine dahi uygulayabilecek konuma erişmiştir. Kırgız toplumunda ise bitkisel yöntem/*darı çöptör menen darıloo*, ülkenin iklim ve coğrafik özelliklerinin katkısıyla gelişmiş vaziyettedir. Kırgız halk hekimleri hastaları tedavi ederken içeriğinde pek çok bileşen bulunan bitkilerin yaprağından, damarından, kabuğundan, tomurcuğundan, kökünden vb. kısımlarından yararlanarak çeşitli emler hazırlamıştır (Çomo Uulu, 2008: 81; Egemberdi Uulu, 2015: 3; Kiyat, 2022: 53).

Hazırlanan bu emler hastalığın türüne göre çeşitli şekillerde tedavide kullanılır. Hastalıklı bölgeye sürülme, sıvı hâlde tüketilme, yenilme, dua okunabilme vb. şekillerde hastalar tarafından kullanılabilir. Bitkisel yolla

---

<sup>10</sup> Söz gelimi doğuramayan kadınlar moldoya gelir ve dua okutarak muska yazdırırlar. Uygulamaya göre erkek ve kadın yazılan muskaları boyunlarına takarlar. Okunmuş su veya çay kadına içirilir. Bir elmaya dua okur ardından üfler ve okunmuş elmayı ikiye bölüp yarısını kadına yarısını ise kocasına verir (Polat, 2005: 66). Söz konusu pratikte temas büyüsü ve taklit büyüsü kullanılarak büyüsel bir uygulama; okunmuş su, elma ve dualı muska yoluyla dinî pratik uygulanmıştır.

<sup>11</sup> Kırgızlarda atalar kültü ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Dıykanbayeva, 2016).

sağaltım bilhassa ampirik uygulamalar doğrultusunda kullanılır. Örneğin, tamır karmoo/damara bakma yöntemi ile bilhassa tamırçılar, kıl tabıplar, kıl tamırçılar tarafından hastanın kan basıncı hissedilerek hastalığın teşhisinde bulunurlar. Teşhisi belirledikten sonra çeşitli bitkisel emlerin kullanımı ile hasta sağaltılır (Çomo Uulu, 2008: 17).

Dolayısıyla dinî-büyüsel yöntemin aksine bitkisel yöntemlerde hastaları sağaltan halk hekimleri, toplumda daha saygın bir yere sahip olan ve günümüzde sosyal yaşantının içerisinde daha çok yer edinen icracılar olarak görülmektedir. Zira covid-19 salgınında, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov ve Sağlık Bakanı Alımkadır Beyşenaliyev'in covid-19 tedavisi için *uu korgoşun* diğer adıyla *Isık-Köl tamırı* bitkisini önermesi, bitkisel yöntemlerin kullanımının ciddiyyetini göstermektedir. Bu yönüyle halk ve modern tıbbın birlikteliğine işaret eden teklif ve uygulama, eski ile yeninin sentezini örneklendirmek adına dikkat çekicidir.<sup>12</sup> Hatta Sağlık Bakanının televizyon programına çıkarak hazırlanan emi içmesi ve halkı bu em konusunda teşvik etmesi halk hekimliği geleneğinin toplum içerisindeki kabulü bakımından önemli bir detaydır. Bakan Beyşenaliyev, halkı *uu korgoşun* ile tedaviye teşvik etmiş olsa da bu tedavinin hastahanelerde tıp doktorlarının gözetiminde gerçekleştirilmesi konusunda halkı uyarmıştır. Bu uyarı geleneğin günümüzdeki rasyonel dönüşümüne iyi bir örnek teşkil etmektedir.<sup>13</sup>

Halk hekimliği geleneğinin ampirik yönüne vurgu yapan bir diğer tedavi yöntemi ise hayvansal yöntem/*canıbarlar menen darıloo*'dir. Hayvanlardan elde edilen emler vasıtasıyla hastaları tedavi eden halk hekimleri oldukça fazladır. Kırgız özelinde durum değerlendirildiğinde toplumun temel geçim kaynaklarından birini oluşturan hayvancılık dolayısıyla icracılarca kolay edinilmesi ve hayvanlarla iç içe yaşayan halkın emlerinin şifasını bilmesi pek muhtemeldir. Bu bakımdan halk hekimleri hayvanların etinden, kemiğinden, boynuzundan, kanından, safrasından, yağından, derisinden, tüyünden, organlarından, yumurtasından vb. faydalanmıştır (Kiyat, 2022: 61). Hayvansal yöntem daha çok ten oorulular/fiziksel hastalıklar için kullanılmıştır. Halk hekimleri kurt, at, yılan, köpek, kurbağa gibi hayvanlardan elde ettikleri emler veya doğrudan hayvanın kendisini kullanarak hastalıkları sağaltmıştır. Damara bakarak tedavi uygulayan sağaltıcılar, hastalıkları bitkisel yolla tedavi edemedikleri takdirde sağaltımda hayvanların çeşitli uzuvlarından yararlanmışlardır (Çomo Uulu, 2008: 17). Dolayısıyla bitkisel yöntem gibi hayvansal yöntemin de görünürde rasyonel bir yön taşıdığı söylenmelidir. Sülük ile tedavi de kan

---

<sup>12</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. (URL-1; URL-2; URL-3; URL-4).

<sup>13</sup> Sağlık Bakanı Alımkadır Beyşenaliyev'in *uu korgoşunu* denelediği canlı yayın için bk. (URL-5).

alma/*kan aluu*<sup>14</sup> yöntemlerinden biridir ve söz konusu yöntem ampirik bir uygulamadır.

Dikkat çekici başka bir ampirik yöntem ise *terige aluu/deriye* çekmedir. Bu yöntem yoluyla soğuktan kaynaklanan hastalıkların tedavisinde kesilen bir buzağı veya koyunun derisi hastanın vücuduna sarılarak hasta terletilir. Ayrıca hastaya koyun etiyle yapılan güçlü yemekler yemesi önerilerek sağaltım gerçekleştirilir (Cusupov ve İmanaliyev, 2011a: 261). Hayvansal emlerden biri olan ve Kırgız toplumunun temel öğelerinden sayılan kırmızın sağaltım yönü de konu açısından önemli görülmektedir. Zira günümüz Kırgız halk tıbbının turistik yönünü üstlenen kırmız ile tedavi, şifasıyla bilhassa iç hastalıkların sağaltımında faydalı olmaktadır. Bu yönüyle ülke ekonomisine katkısı bulunan kırmızın tedavide kullanımı, kırmız ile tedavi sanatoryumların açılmasına imkân sağlamıştır (Cumakunova, 1995: 135).

Hem irrasyonel hem de rasyonel pratiklerde öne çıkan su ile tedavi/*suu menen darloo* de Kırgız geleneksel tıbbında önemli yöntem ve emlerden biri olmuştur. Su ile anne karnında karşılaşan birey hayatın her alanında suyun temizleyici ve arındırıcı özelliğinden faydalanmıştır. Kırgız halk hekimliğinde su gerek dinî gerek büyüsel gerek müstakil olarak kullanılması ile tedavideki etkinliğini sürdürmüştür. Su ile tedavinin pek çok biçimi bulunmaktadır. İçme, buharlama, ıslak kumaşın basılması, suya yatma, yıkanma, sıcak su, çeşitli yerlerdeki suların kullanımı, tuzlu, tuzsuz ve mineralli sular bunlardan birkaçıdır (Tentigul Kızı, 2016: 269). Pek çok hastalığın şifasında etkili olan su, hastalığın iyeesinin hastadan uzaklaşması için kullanılmıştır. Bunun için közü açık, bübü veya bakşıya giden hasta, hastalığın türüne göre tedavi edilir. Okunmuş suların etkisi ile insanın zorluklardan kurtulacağı, doğru bir yola gireceği ve uzun sağlıklı bir yaşam süreceği düşünülmektedir. Dolayısıyla okunan söz konusu ak duaların gizemli ve büyüsel bir yönü bulunur (Soltonoyev, 2017: 13). Bunun dışında su ile pek çok ampirik pratikler de uygulanmıştır. Nitekim su, hastanın vücudunu ve organizmasını temizleme (Çomo Uulu, 2008: 22) özelliğine sahiptir. Söz gelimi, hastaya su buharının kullanılarak suyun hastaya azar azar içirilmesi ve bu yolla iç organların temizlenmesinin hedeflendiği bilinmektedir. Bu tarz tedavi yöntemi eski Hint, Mısır ve Tibet halklarında da uygulanmıştır (Moldaliyeva, 2010: 14).

Kırgız halk tıbbında geçmişte ve günümüzde hastalıklara göre deneyimsel yollarla geliştirilen mezkûr tedavi yöntemleri hem teşhiste hem de tedavide kullanılmıştır. Sağlık kavramına bütüncül (holistik) bakışla

---

<sup>14</sup> Kan alma yöntemi her halk hekiminin yapabileceği bir iş değildir. Bu pratiği sadece kıl tamırçılar uygulayabilir. Zira kıl tamırçılar hastalığın ılık/sıcak veya soğuk/suuk olma durumunu ayırt edebilmiştir. Teşhisi belirledikten sonra hastanın kanını sıvılaştırabilecek içecekler önermiştir. Kan alma yazın en sıcak havada veya kışın en soğuk olduğu zamanlarda alınmalıdır. Aksi durumda insan engelli olabilir. Daha da ötesi hastalık hiçbir zaman iyileşemez ve hastanın hayatı boyunca kalabilir (Çomo Uulu, 2008: 33).

yaklaşan halk tıbbının temel odak noktasını oluşturan psikolojik temelli rahatsızlıkların yanı sıra bedensel hastalıklara da bir çare olması ve bu minvalde ampirik uygulamalar esasında bir renge bürünmesi geleneğe ilişkin önemli bir detaydır. Günümüzde yaşanan bilimsel gelişmelerin ve modern tıbbın ilerlemesi ile Kırgız halk tıbbının ruhani boyutunun daha maddi bir çizgiye doğru yöneldiği açıktır. Teşhisten tedaviye öne çıkan ampirik uygulamalarda modern tıp hekimleri ile benzer yöntem, metot ve uygulamalar kullanan halk hekimleri, bilimsel ölçütleri deneyimsel pratiklerle sentezlemiştir. Bu minvalde varılması gereken çıkarım eskinin yitirilmediği aksine yeni ile bir arada korunmaya devam ettiğiidir. Kuşkusuz bu güçlü varoluş halk tıbbının kutsala inanma ve kutsaldan faydalanma temelli magic kökenine ve dolayısıyla Kırgız halk tıbbı özelinde eski Türk inaniş ve uygulamalarına dayanmaktadır.

### **Sonuç**

Halk tıbbı, halk kültürünün bir parçası olarak doğrudan kültürel çalışmalarla bağlantılıdır. Dolayısıyla Kırgız halk tıbbının süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm toplumun kültürel değerlere yönelik algısını vermeyi sağlamıştır. Eski din adamları, hekimler, şairler olarak bilinen kamların bir devamı olarak hekimlik görevini devam ettiren Kırgız halk tıbbının icracıları söz konusu kökten günümüze getirdikleri öğretileri ve deneyimsel pratikleri uygulamış olmakla beraber çağın gerekliliklerine uyum sağlayarak pratiklerini sürdürmüştür. Dinî-büyüsel temelde inşa edilen ve uygulanan sağaltım metot ve pratiklerin başlangıçtaki irrasyonel görünümünün zamanla halkın beklenti ve ihtiyaçlarına da karşılık vermesi rasyonel bir yöne evrilmesine sebep olmuştur. Bu noktada modern tıbbın kendine özgü tedavi pratiklerinin cevap bulmakta zorlandığı covid-19 salgınında pnömoni gelişiminde önleyici ve yok edici bir ürün olarak uu korgoşunun önerilmesi ve hatta denenmesi, halk tıbbının Kırgızlarda da tamamlayıcı bir tedavi anlayışı olarak politik düzeyde dahi benimsendiğinin bir göstergesidir. Söz konusu teklif, halk tıbbının modern tıp ile yakınlığını öne çıkarmakla birlikte toplumda geleneğe ilişkin mevcut ön yargıların giderilmesine ve hasta-güven ilişkisine katkı sağlamıştır.

Halk hekimlerinin pek çoğu ellerinde var olduğuna inandıkları mucizevi güç veya bio-enerjiler yoluyla psiko-enerjetik bir şifa verici icracılar olarak mesleklerini icra etmiştir. Bununla birlikte modern tıbbın meslekleşme ve uzmanlaşmasına benzer biçimde rasyonel teşhis ve tedavi metotlarını benimsemiştir. Fakat söz konusu metot ve tedavilerde büyüsel gücün olmadığını söylemek doğru olmayacaktır. Halk tıbbının insanların dünyayı mistik, büyüsel ve fantastik bir gözle gördüğü zaman diliminden dünyaya rasyonel bir pencereden baktıkları günümüze kadar gerek inançların gerek deneyimsel pratiklerin hakimiyetinde olduğu açıktır. Değişim ve dönüşüm merhalelerinden geçerek yaşamaya devam eden kültürel bir ögenin ait olduğu topluma katkısı oldukça fazladır. Kültür sürdürümcülüğü açısından halkın istek, arzu ve talepleri doğrultusunda yok

sayılmadan devam ettirilen her bir gelenek, sonraki nesillere de aktarılmaya devam edecektir. Bu şekilde gelenek, toplumun kültürel hafızasında yinelenmiş ve korunmuş olacaktır. Kırgız halk tıbbı da benzer gelişim sürecini yaşayarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

## KAYNAKÇA

### Yazılı Kaynaklar

- Abramzom, S. M. (1999). *Kırgız cana Kırgızistan tarihi boyunca tandalma emgekteer*. (çev.: S. Mambetaliyev, D. Sulaymakulov, S. Makenov) Bişkek: Soros Fondu.
- Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri 23-25 Kasım 1988*, 1-8, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Akmataliyev, A. (2001). *Kırgız folkloru ve tarihi kahramanlar*. (akt.: K. Kulamshayev). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Akmataliyev, A. (2010). *Kırgız adabiyatı: tarih cana mezigil*. Bişkek: Avrasya.
- Akmataliyev, A. vd., (2017). *Kırgız adabiyatının tarihi*. I. Tom. Bişkek: Kut-ber.
- Ashirkhanova, K.-Aıtım, A. (2021). Kazak halk hekimliğinde animistik inanca dayalı benzeri benzer ile sağaltma pratiği". *Millî Folklor*, 17 (129), 162-175.
- Ashirkhanova, K. (2021). Kazak halk hekimliğinin kaynağı, *Folklor/Edebiyat*, 27 (1). 101-118.
- Bolot, M. (2003a). Kırgız el meditsina tarihine sürtümdör, *Aalam Geziti*, (90). 6.
- Bolot, M. (2003b). *Şıpaager-1*. Bişkek: Biyiktik.
- Borbugulov, M.B. vd., (1991). *Den sooluk: meditsinalık entsiklopediya*.
- Coldoşbayev, K. (2011). *Eldik darıloonun ıkmaları-ekinçi kitap*. Bişkek: Biyiktik.
- Cumakunova, G. (1995). *Manas destanı Kırgız edebî dilinin tarihî kaynağı*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı.
- Cusupov, K. (1995). *Kırgızdar (sancıra, tarih, muras, önör)*. Bişkek: Soros Fondu.
- Cusupov, K. ve İmanaliyev, K. (2011a). *Kırgızdar* IV. Tom. Bişkek: Biyiktik.
- Cusupov, K. ve İmanaliyev, K. (2011b). *Kırgızdar* V. Tom. Bişkek: Biyiktik.
- Cusupov, K. ve K. İmanaliyev, K. (2011c). *Kırgızdar* VI. Tom. Bişkek: Biyiktik.
- Cusupov, K. vd., (2011ç). *Kırgızdar* XII. Tom. Bişkek: Biyiktik.
- Çeribaş, M. (2014). Şaman/bakışı tipolojisi bağlamında Kırgızlarda halk hekimliği geleneği ve halk hekimleri-I", *International Journal of Religious Sciences*, (2), 65-83.
- Çomo Uulu, D. (2008). *Tabıpcılık-uluu sır-kıl tamırçı keneş beret*. Bişkek: Biyiktik.
- Dıykanbayeva, M. (2016). *Kırgızlarda atalar kültü*. Konya: Kömen.
- Egemberdi Uulu, İ. (2015). *Oorulardı tabıgy col menen darıloo cana aldın aluu*. Oş.
- İşçi Pembeci, B. (2018). Kırgızistan'da büyü ve şifacılığın sosyal antropoloji bağlamında değerlendirilmesi, *Millî Folklor*, (120), 225-236.

- Kaplan, M. (2010). Sağlık ve kültürün buluştuğu alan: tıbbi antropoloji, *Folklor/Edebiyat*, 16 (64), 225-235.
- Kaplan, M. (2011). Halk tıbbının kökenleri: Teşhisten tedaviye din ve büyü ilişkisi, *Millî Folklor*, 23 (91), 150-156.
- Karataş, H. (2021). Türkiye’de halk hekimliği uygulama alanında iki ekol: Şifacılar ve hekimler, *Folklor/Edebiyat*, 27 (1), 81-100.
- Kaybıldayeva, C. (2007). *Dartka dabaa cana tüş coruu*. Bişkek: Biyiktik.
- Kiyat, A. (2022). Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde sağaltımda kullanılan malzemeler. *Türkoloji*. 2 (110), 49-83.
- Kiyat, A. (2023). *Kırgız halk hekimliği (Oş bölgesi)*, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Köse, N. (2004). Kırgızların halk hekimliğiyle ilgili bazı pratikleri hakkında. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan*, 535-542, Ankara: Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Manas eposu cana etnomeditsina*. (2019). K. İ. Skryabin Atındaki Kırgız Uluttuk Agrardık Unibersiteti. Bişkek: Biomadaniy ar türdüülük borboru.
- Moldaliyeva, N. (2010). Kırgız Türkçesinin sağlıkla ilgili söz varlığı, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Polat, K. (2005). *Beşikten mezara Kırgız Türkleri’nde gelenek ve inanışlar*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Rozbayeva, G. (2012). Sınıkçılık-bul üyrötülböy turgan kasiet (red.: G. Aytpayeva), 120-123, *Aygine Madaniy İzildö Borboru*.
- Şar, S. (1992). “Afyon yöresi halk hekimliğinde görülen uygulamalar”. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, 241-248, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sarmanbetov, A. (2009). *Taasiri küçtüü tabıp*. Bişkek.
- Soltonoyev, B. (2017). *Kızıl Kırgız tarihi*. Bişkek: Turar.
- Taştemirov, C. vd., (1973). *Kırgız elinin oozeki çıgarmaçılık tarihinn öçerki*. Frunze: İlim.
- Tentigul Kızı, N. (2016). Kırgızdardın eldik salttuu darıgerçiligindegi suu menen darıloo ikmaları. (red.: A. İsakov), 268-272, Oş.
- Tentigul Kızı, N. (2018). *Kırgızdardın salttuu darıgerçiligi*. Bişkek.
- Yoder, D. (2009). *Halk tıbbı ve modern tıp*. Halk Biliminde Kurumlar ve Yaklaşımlar 3 (çev.: S. Yoğurtçuoğlu-A. Gülüm) Ankara: Geleneksel.

### **Elektronik Kaynaklar**

- URL-1: *Beşsenaliyev: Sadır Caparov Putinge uu korgoşun cönündö ayttı*. <https://www.azattyk.org/a/31274163.html> (Erişim: 31.03.2023)
- URL-2: *Koronaviruska çaldıkkın beytaptardı uu korgoşun menen darıloobu? Rasmiiy coop*. <http://kg.kabar.kg/news/koronaviruska-chaldykkan-beitaptardy-uu-korgoshun-menen-daryloodobu-rasmii-zhoop/> (Erişim: 31.03.2023)
- URL-3: *Isık-kulskiy koren. Prezident Kırgızstana Caparov posovetoval svoye lekarstvo ot kovida. Ekspertı govoryat, çto preparat smertelno opasen*. <https://www.bbc.com/russian/features-56784129>. (Erişim: 29.03.2023)



URL-4: *Uu korgoşun prezidenttin sunuşu: Kırgızstandın Covid-19 beytaptarına "darısı".* <https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-56755711>. (Erişim: 31.03.2023)

URL-5: *Covid-19: Sadır Caparov uu korgoşun menen darıloonu sunuştağı.* <https://nl-nl.facebook.com/archamedia/videos/covid-19-садыр-жапаров-yy-коргошун-менен-дарылоону-сунуштады/196202218978662/>. (Erişim: 29.03.2023)

*"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiđi Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":*

**İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate:** *Bu çalışma Etik Kurul Belgesi gerektirecek nitel veya nicel bir yöntemle hazırlanmamıştır./This study has not been prepared with a qualitative or quantitative method that would require an Ethics Committee Approval.*

**Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests:** *Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*